

ԽՈՍՔԻ ՈՒՂԱԿԻՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԱՆՈՒՂԱԿԻՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԸՆԿԱԼՈՒՄԸ ՏԱՐԲԵՐ ՄՇԱԿՈՒՅԹՆԵՐՈՒՄ
ԳԵՆԴԵՐԱՅԻՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՅԵՑԱԿԵՏԻՑ

Բավականաչափ խոսվել է այն մասին, թե ինչպես ենք մենք խոսում, սակայն այն, թե ինչ ենք մենք ասում կամ մտապահում, ոչ պակաս կարևոր է, քանի որ այն, ինչ ասում ենք և այն, ինչ նկատի ունենք, կարող է շատ տարբեր լինել: Խոսակցության մեջ ներգրավված և անկախ լինելու հակասական կարիքները հավասարակշռվում են ակնարկներ հաղորդելով և ակնարկներն ընկալելով, խոսքը սահմանափակելով ու զսպելով, խուսափելով որոշ բաներ ասելուց և ենթադրություններ անելով, թե մյուսներն ինչ են թաքցնում և չեն արտասանում: Այն ամենն, ինչ մարդիկ ի նկատի ունեն, առանց բացահայտորեն ասելու, դիտվում է լեզվաբանների կողմից որպես խոսքի անուղղակիություն:

Շատ ժողովուրդներ, հատկապես ամերիկացիները, հակված են կապել անուղղակիությունը անազնվության հետ, իսկ ուղղակիությունն՝ ազնվության: Սակայն առօրյա անթիվ իրավիճակներում այս մոտեցումը, մեր կարծիքով, առնվազն արդարացի չէ, անհրատեսական է: Միմյանց հետ կարևոր և անկարևոր հարցերի շուրջ հաղորդակցվելիս, մարդ հսկում է, կառավարում իր հարաբերությունները և այդ հարաբերությունների մասին մետաուղերձներ հաղորդում: Ըստ Դ. Թանենի սահմանման, մետաուղերձները չեն արտասանվում բառերով, այլ ազդարարվում են արտասանության եղանակով: Այսպիսով, մետաուղերձների առումով, անուղղակիությունը չափազանց կարևոր է հաղորդակցության համար: Ամեն ինչ պետք է ինչ-որ ձևով ասվի, և այդ ձևը անուղղակիորեն մետաուղերձ է հաղորդում: (Tannen 1986: 55)

Տեղին է այն հարցը, թե ինչու պարզապես ուղղակիորեն չի ցավում այն, ինչ ի նկատի ունեն մարդիկ: Նախ, ճշմարտությունն ասելու որոշումը հետևյալ հարցն է առաջ քաշում. <<ճշմարտության անսահման կողմերից որն ասել>>: Երկրորդը, անմիջական, ուղղակի լինելը բավական չէ, քանի որ մեր ասածի կամ լսածի հիմքում ընկած են անսահման ենթադրություններ: Վերջապես, մեր մոքում ունեցածն ամբողջությամբ արտահայտելը կարող է երբեմն վիրավորական լինել մյուսների համար:

Առկա են բազմաթիվ վկայություններ այն մասին, որ նույնիսկ, երբ կանայք և տղամարդիկ նույն եղանակով են խոսում, նրանք արժանանում են տարբեր գնահատականի: Եթե որևէ լեզվական ռազմավարություն կիրառվում է կնոջ կողմից, այն դիտվում է որպես թուլություն, իսկ տղա-

մարդու կողմից գործածվածը՝ ուժ: Անառարկելիորեն, հասարակության մեջ կանայք ավելի ցածր կարգավիճակ ունեն, քան տղամարդիկ: Բայց սա չէ պատճառը, որ իգական սեռի ներկայացուցիչները գերադասում են, օրինակ, չներկայացնել ուղղակի պահանջներ: Կանանց անուղղակիությունը կարելի է բացատրել նրանց կողմից կապ կամ հաղորդակցություն հաստատելու ցանկությամբ: Եթե որևէ բան համահունչ է կին-գրուցակցի ցանկություններին, և եթե պարզվում է, որ նրա ցանկությունը կամ արված առաջարկը համընկնում է մյուս, կին կամ տղամարդ, գրուցակիցների ցանկության կամ առաջարկների հետ, ապա այս փոխադարձ շփման արդյունքը կապն է: Կինն այս դեպքում գերակա չէ և ստորադաս էլ չէ, համամիտ ու հավասար է մյուսների հետ: Ավելին, եթե անուղղակիությունը ընկալելի, հասկանալի է գրուցող երկու կողմերին էլ, ուրեմն քողարկված ոչինչ չկա:

Անուղղակիությունն ինքնին անգործության նշան չէ: Ոչ էլ այն ինքնավստահության պակաս է: Անուղղակիությունը մարդկային հաղորդակցության հիմնարար տարրերից է: Դա նաև այն տարրերից մեկն է, որ ամենաշատն է տարբերվում մշակույթից մշակույթ, և որը կարող է շփոթմունք և թյուրմեմբոնում առաջ բերել, երբ գրուցակիցներն այն գործածելու տարբեր եղանակներ ունեն:

Դ. Թանենը հերքում է այն ենթադրությունը, որ ամերիկացի կանայք անուղղակի են իրենց խոսքում, մինչդեռ տղամարդիկ՝ ուղղակի: Երկու սեռերի ներկայացուցիչների խոսելաոճն էլ անուղղակի է, ըստ հեղինակի, բայց որպես հետևանք, նրանց հենքի (background) հետ կապված որոշ տարածաշրջանային, էթնիկ, դասակարգային տարբերությունների՝ նրանք անուղղակի խոսքը տարբեր իրավիճակներում տարբեր եղանակներով են կիրառում կամ ընկալում (Tannen 1994: 79):

Գոյություն ունեն մշակույթներ, որտեղ գործում են անուղղակիության մշակված համակարգեր: Օրինակ, Դ. Թանենը մի շարք դիտարկումների արդյունքում հայտնաբերել է, որ երբ հույն կինն ասում է, Կցանկանալիք գնալ խնջույքի, հույները դա հեշտությամբ ընկալում են որպես գնալու ցանկության ակնարկ: Եթե կինը չցանկանար գնալ, ապա այդ հարցը չէր բարձրացնի: Դեռ ավելին, հույները գիտեն, որ եթե նա իր նախընտրությունն ուղղակիորեն ներկայացներ, դա կհնչեր որպես պահանջ և այլ վերաբերմունքի կարծանանար: Ուստի, անուղղակիությունն այս դեպքում՝ հույն կնոջ համար, նախընտրություն արտահայտելու հարմար միջոց է:

Սա բոլորովին հեռու և անծանոթ չէ հայ հասարակությանը: Հայ հանրությունը նույնպես կիրառում և ընկալում է անուղղակի խոսքը: Հետաքրքրականն այն է, որ այստեղ անուղղակիությունը հավասարապես կիրառելի է ինչպես արական, այնպես էլ իգական սեռի ներկայացու-

ցիչների կողմից: Եթե տղամարդն ասում է Մի քիչ քաղցած եմ, սալաբլենդդում է կնոջը սեղան զգելու և ճաշը մատուցելու: Մեր կողմից դիտարկվել է մի դեպք, երբ ամուսնու հետևյալ խոսքերից հետո. Երեխաներին ուղարկիր քնելու, կինն ուղարկելով երեխաներին իրենց սենյակ, շտապեց խոհանոց՝ ասելով. Արդեն ամեն ինչ վատրաստ է, հիմա կբերեմ: Առաջին հայացքից հասկանալի չէ երեխաների քնելու և խոհանոցից որևէ բան բերելու կապը: Պարզվում է, որ նրանք միշտ ընթրում են երեխաներին իրենց սենյակ ուղարկելուց հետո, ինչը հնարավորություն է տալիս նաև միմյանց հետ շփվելու առանց երեխաների ներկայության: Ուստի, տեսնում ենք, որ ակնարկները ոչ միայն արտահայտվում են, այնպես էլ՝ ընկալվում: Մեկ այլ դեպքում էլ, ընկերական ճաշի սեղանի շուրջ նստած զույգերից մի կին ասաց ամուսնուն. Կարծես մի քիչ վատ եմ զգում, որին ամուսինը պատասխանեց մի քանի առաջարկությամբ. Կարող եմ քեզ ավելի լավ տեղ հրավիրել, կամ բուժել իմ գուրգուրանքով, զբոսանք առաջարկել կամ էլի մի բան, որին կինը պատասխանեց. Չէ, իսկապես սրտխառնոց ունեմ: Կարելի է տեսնել, որ տղամարդն ընկալել է կնոջ ուղղակիորեն ասածը որպես անուղղակի խոսք: Այսինքն, վերջինս ընկալելի է, ընդունելի, բնական և, շատ կիրառելի կանանց և տղամարդկանց համար հավասարապես: Այս եզրահանգմանը եկել ենք այն դիտարկումների, հարցումների ու ձայնագրությունների արդյունքում, որոնք կատարվել են հայ հասարակության խառը սեռային խմբերում:

Ճապոնական մշակույթը զարգացրել է անուղղակիությունը խոսքում և հասցրել այն արվեստի: Օրինակ, մի ճապոնացի մարդաբան, Հարումի Բեֆուն, նկարագրում է անուղղակիության նրբագեղ խոսողական ակտը, որը պահանջվում է, ասենք, լանջի մի պարզ հրավերի դեպքում: Երբ ընկերը հրավիրեց նրան, Բեֆուն պետք է սկզբում որոշեր, թե այդ հրավերն արված էր ուղիղ իմաստով, թե ձևական բնույթ էր կրում: (Մտաբերենք, որ ամերիկացիների համար նմանատիպ հրավերները շատ ընդունված են և գրեթե բոլորի կողմից նույնությամբ են ընկալվում: Ասելով, Մի օր ճաշենք միասին, նրանք չեն ակնկալում ձեզ տեսնել իրենց դռան մոտ (Tannen 1990: 226-228)): Հասկանալով, որ հրավերն արված է ուղղակիորեն և նա ընդունել է այն, նրան հարցնում են, թե ինչ կուտի: Ավանդույթին հետևելով, նա ասաց, որ ամեն ինչն էլ կընդունի, բայց նրա ընկերը նույնպես հետևելով ավանդույթին, հարկադրեց, որ նա ճշգրտի: Հյուրընկալողն ու հյուրը փոխանակեցին իրենց հարցն ու պատասխանը մի քանի անգամ, մինչև, որ Բեֆուն շատ քաղաքավարի կերպով հայտնեց իր ընտրությունը՝ բրինձ և՛ թեյ: Լանջի օրը նրան հյուրասիրեցին բրինձ և թեյ, թայց միայն որպես շքեղ ճաշի վերջին սկուտեղը: Բեֆուն չգարմացավ, քանի որ գիտեր, որ դա

ընթացակարգի պահանջն էր: Եթե նրան մատուցեին իր ընտրածը, նա կվիրավորվեր: Մակայն, կրկին ըստ ընթացակարգի, նա պիտի զարմնացած երևար (Befu 1986:108-120):

Լանչի հրավերքի այս փոխադարձ անուղղակիության կիրառումը կարող է ցնցել ամերիկացիներին դրա ավելորդություններով: Մակայն, ինչպես հայտնի է, աշխարհի շատ մշակույթներ գնահատում են անուղղակիության մշակված համակարգերն ավելի, քան ուղղակիությունը: Հիմնականում ժամանակակից արևմտյան հասարակություններն են առաջնահերթություն տալիս ուղղակի հաղորդակցությանը, և նույնիսկ այդ դեպքում դա դիտվում է ավելի շուտ որպես արժեքային համակարգի բնորոշ տարր, քան գործնականում է կիրառվում:

Այլ մշակույթների վկայությունները նույնպես ցույց են տալիս, որ անուղղակիությունն ինքնին թուլություն չէ. այստեղ ցածր կարգավիճակի խնդիր չկա: Ավելի շուտ, կնոջ կարգավիճակի մասին մեր ենթադրություններն են ստիպում մեզ մեկնաբանել կնոջ կիրառած ցանկացած լեզվական ռազմավարություն որպես ցածր կարգավիճակի արտացոլում: Հայտնի մարդաբան է. Քինընը հայտնաբերել է, որ Մադագասկարում կանանց խոսքն է ուղղակի, իսկ տղամարդկանցն՝ անուղղակի: Եվ այնտեղ դիտում են տղամարդու անուղղակի խոսքը՝ այլաբանությունների, ասացվածքների կիրառումը, որպես խոսքի ավելի լավ տարբերակ: Նրանց համար, ինչպես անուղղակիությունը, այնպես էլ դա կիրառող տղամարդիկ բարձր կարգավիճակ ունեն: Իսկ կնոջ ուղղակի խոսքը համարում են թափափված ու անբաղաձաժարի (Keenan 1974:125-132):

Տղամարդիկ են խոսում անուղղակիորեն, քե կանայք, տարբեր է մշակույթից մշակույթ: Բեկման ենթակա չէ միայն այն, որ կնոջ ոճն է բացասաբար գնահատվում, դիտվում կարգավիճակով ավելի ցածր, քան տղամարդունը:

Նախքան առաջ անցնելն ու ներկայացնելը անուղղակի խոսքն աշխատավայրում, դիտարկենք առօրյա հաղորդակցման մի քանի օրինակ, որ ձայնագրվել կամ գրի են առնվել մեր կողմից: Տատ, Վայ, մի տեսակ ծարավեցի: Թոռնիկ, Տատ, ջուր բերեմ, թե՛ թե՛ ես ուզում: Կամ՝ մի ուսանողուհի ասում է. Բաղաքում շատ լավ ներկայացումներ կան, ես էլ վաղուց չեմ գնացել թատրոն, որին մի տղա պատասխանում է. էրեխեք, եկեք թատրոն գնանք բոլորս միասին կամ միգուցե քե՛զ հրավիրեմ: Երկու դեպքում էլ, թե՛ տատիկի, և, թե՛ ուսանողուհու խոսքն անուղղակի է: Երկու դեպքում էլ նրանք հասնում են նպատակին առանց պահանջ ներկայացնելու (տատիկին ջուր են առաջարկում, իսկ աղջկան՝ թատրոն հրավիրում), և ինչպես տեսնում ենք նախաձեռնողը երկրորդ գրուցուկից է դառնում:

Հետաքրքրական է, որ անկախ սեռից, տարիքից (68տ., 11տ, 19տ.) և զբաղմունքից (թաշակաուու, աշակերտ, ուսանող), անուղղակի խոսքն անմիջապես ընկալվեց զրուցակցի կողմից: Ուրեմն, առանցքային գործոնն այստեղ մշակույթն է և հավանաբար, դրանից բխող՝ դաստիարակությունը:

Այժմ դառնանք աշխատանքի վայրին և աշխատանքային դիսկուրսին, և տեսնենք, թե որքանով է կիրառելի և ընդունելի ուղղակի կամ անուղղակի խոսքն այս համատեքստում: Աշխատանքի ընթացքում մեզ հաճախ անհրաժեշտ է լինում, որ մյուսներն ինչ-որ բան անեն մեր ցանկությամբ, օրինակ, հանձնարարություններ, առաջադրանքներ կատարեն: Տարբեր մարդիկ սա տարբեր եղանակներով են իրականացնում: Եղանակներից մեկն էլ կապված է այն հանգամանքի հետ, թե զրուցակիցն ում է դիմում՝ ղեկավարին, հասակակցին, ստորադասին: Այսինքն, այստեղ ավագության խնդիր կա: Մի կողմից կարելի է առանձնացնել բացահայտ ու համարձակ հրամանները, իսկ մյուս կողմից՝ հրամաններ, որոնք դժվար է որպես այդպիսին ընդունել, քանի որ բնույթով դրանք պարզապես իրավիճակի նկարագրությունն է կամ որնէ բանի կարիքի արտահայտում: Ոմանք պատշաճ են համարում համարձակ հրամանները, մյուսների համար դրանք կտրուկ, զրգոյիչ, վիրավորական են թվում: Կամ էլ հակառակը՝ պատշաճ են համարվում անուղղակի հրամանները, իսկ մյուսներին դրանք կարող են նույնիսկ անհասկանալի թվալ: Ըստ Թալլերի այն մարդիկ, ովքեր անուղղակի հրահանգներն անտրամաբանական կամ կառավարող են համարում, չեն ընդունում անուղղակի խոսքի պայմանական բնույթը (Tyler 1978:69):

Անուղղակիության գործածումը դժվար թե հասկանալի լինի միջմշակության ինտերդակցման համատեքստից դուրս: Շատ ազգեր գտնում են, որ ուղղակիությունն ակնհայտորեն բնականոն երևույթ է և նույն շարքին է դասվում հզորության, իշխանության հետ մեկտեղ, միևնույն անուղղակիությունը կապվում է անազնվության հետ և ստրկամտություն է արտացոլում: Կան մշակույթներ, որոնց կրողների համար անուղղակիության ձևերի բազմազանությունը հաղորդակցության նորմ է: Այդպիսի մի օրինակ է ներկայացնում Կունիիկո Հարադան՝ վերլուծելով մի խոսակցություն ճապոնացի ղեկավարի և երա ստորադասի միջև (Harada 1993: 29): Վերադառնալով ստորադասին, որը տարիքով մեծ է կիև ստորադասից՝ ճապոնացի ղեկավարը, դիմելով իր ստորադասին, հաճախ կիրառում է քաղաքավարի լեզու, և գրեթե միշտ՝ անուղղակիություն: Անուղղակիորեն ներկայացնելով իրավիճակը, (այն, որ փնտրել և չի գտել մի ծառայություն, որտեղ գունավոր ժապավենից կարելի է ստանալ սև ու սպիտակ նկարներ), նա բերում է նրան, որ կինը՝ ստորադասը հասկանա և ընկալի վերադասի ցանկությունը

(և/ կամ պահանջը) առ այն, որ նա գրադվի դրանով: Փաստորեն, վերադասը դրդում է նրան կամայական կերպով հանձն առնել խնդիրը: Պահպանված է կնոջ դեմքը, դեռ ավելին, նա դիտվում է որպես նախաձեռնող կողմ, որը նաև վստահություն է պահանջում վերադասից: Հարադան արդարացիորեն նշում է, որ ղեկավարի բարձր կարգավիճակն է, որ թույլ է տալիս նրան ազատորեն ընտրել պաշտոնական կամ ոչ պաշտոնական լեզուն, դրսևորել ու հաստատել իր իշխանությունը կամ, ընդհակառակը, նվազ չափով ցույց տալ իր գերակայությունը, ինչպես նաև մտերմության մթնոլորտ ստեղծել: Փաստորեն, այս մոտեցումներն անմատչելի են ստորադասի համար, որը հանդուգն ու անպատկառ կթվար, եթե նա ընտրեր ընկերական կամ մտերմության ոճը:

Նմանատիպ մի օրինակ է դիտարկում չինացի լեզվաբան Յուլինգ Պենը, որը վերլուծել է երիտասարդական մի կենտրոնի անձնակազմի ժողովը (Pan 1994: 114-119): Աշխատակազմի բոլոր անդամները խոսում են այն եզանակով, որն արտացոլում է նրանց դիրքը, նրանց տեղը աստիճանակարգում (hierarchy): Ստորադասը դիմում է վերադասին՝ մշտապես կիրառելով տարբերիչ խոսք, սակայն գերադասը, դիմելով ստորադասին, կարող է լինել կամ հեղինակավոր՝ ցուցադրելով իր իշխանությունը, կամ՝ ընկերական՝ նվազեցնելով իր իշխանությունն ու մտերմություն հաստատելով: Իսկապես, խոսելաոճն ընտրում են նրանք, ովքեր ավելի բարձր կարգավիճակ ունեն: Հետաքրքրականն այն է, որ աշխատակազմի անդամների հետ զրույցում, Փենը պարզել է, որ նրանք, ովքեր գերադասում են իրենց վերադասի անուղղակի խոսքը, հակված են մտածելու, որ խիստ հրամաններ արձակողները պետք է, որ բավականին անապահով զգան իրենց, այլապես ինչու է հարկավոր անդադար հիշել և մյուսներին՝ էլ հիշեցնել իրենց բարձր դիրքի/ կարգավիճակի մասին:

Եթե նախորդ բոլոր օրինակների վերլուծությունը հանգեցնում է այն եզրակացության, որ անուղղակի խոսքը թուլության արտահայտություն է, ապա ըստ վերջին օրինակի, ուղղակի հրամանները դիտվում են որպես թուլության, անապահովության՝ ինքնավստահության պակասի արտահայտություն: Պարզապես պետք է ընդունել, որ խոսելու ձևերը, այն կամ այն լեզվական միջոցները, այս դեպքում ուղղակիությունն ու անուղղակիությունը, ներքին հոգեբանական վիճակների՝ ակնհայտ վկայությունը չեն: Դրանք անպայմանորեն չէ որ բացահայտում են, օրինակ, զրուցակցի ինքնավստահության պակասը կամ անապահովությունը:

Դիտարկելով տարբեր աշխատանքային խմբերում խոսքի ուղղակի կամ անուղղակի ոճի կիրառությունը, անշուշտ, պետք է նշել, որ այն բացարձակապես կապված չէ աշխատանքի արդյունավետության հետ:

Հարադան նշում է. Հաջող հաղորդակցության գաղտնիքն այն չէ, որ ստորադասները պետք է հստակորեն սովորեն ավելի ուղղակի լինել կամ գերադասները՝ կատարելապես զգայուն նրանց անուղղակի իմաստներին կամ նշանակությանը (Harada 1993: 75): Գաղտնիքը ընկալունակության մեջ է: Հեղինակի բերած օրինակները ցույց են տալիս, որ եթե հրամանատարներն ավելի ընկալունակ լինեին իրենց ստորադասների անուղղակի խոսքին, հնարավոր կլիներ խուսափել որոշ ինքնաթիռային վթարներից: Ինչպես, օրինակ, ընտանիքի անդամները կամ երկար տարիներ միասին ապրած ամուսնական զույգերը հասկանում/ ընկալում են միմյանց խոսքը առանց որևէ կողմի հատուկ ընդգծված, պարզ ու որոշակի լինելու:

Զարմանալի չէ, որ այս բացատրությունը տալիս է ճապոնացի լեզվաբանը: Նա հենց ներկայացնում է այն մշակույթը, լեզվամշակութային այն համակարգը, որտեղ անուղղակիությունը գործում է առավելագույն նրբությամբ: Ծապոնացիներն հաջողված են համարում այն հաղորդակցությունը, ուր իմաստը քաղվում է առանց այն ուղղակիորեն արտահայտելու կամ էլ առանց ընդհանրապես ներկայացնելու:

Ուղղակի և անուղղակի խոսքի հարցի առնչությամբ հետաքրքրական են հայ լեզվամշակութային առանձնահատկությունները: Դժվար է ասել, թե ինչն է ավելի շատ գնահատվում մեր մշակույթում, անուղղակիությունը, թե ուղղակիությունը, լռությունը, թե խոսքը: Մի շարք ձայնագրություններ, որ կատարվել են մեր կողմից ինչպես Երևանում, այնպես էլ արտասահմանում, տարբեր տարիքային խմբերում, ընտանեկան միջավայրում, ցույց են տալիս, որ մեր խոսքն առավելապես անուղղակի է: Մակայն հենց այստեղ է, որ կրկին բարձրանում է մշակույթների բազմազանության և հայ ժողովրդի վրա դրանց հսկայական ազդեցության խնդիրը: Յրված լինելով ողջ աշխարհով մեկ, հայերը, թեկուզև պահպանել են իրենց լեզուն, մեծապես փոխել են իրենց խոսելաոճը և կրում են այն մշակույթների ազդեցությունը, որոնցում ապրում են: Այսպես, ուղղակիության և անուղղակիության դաշտն ուսումնասիրելիս, տեսնում ենք, որ ամերիկահայերի խոսքը բավականին ուղղակի է (հիշենք, որ ամերիկացիները արժևորում են ուղղակի խոսքը), իսկ սիրիահայերի, լիբանանահայերի, պարսկահայերի խոսքն ավելի անուղղակի: Նույնիսկ այն հայ ուսանողները, ընտանիքները, որոնք մի քանի ամիս անց են կացրել Ճապոնիայում, լիովին ընկալում և ներդաշնակում են անուղղակի խոսելաոճին: Երիտասարդ մի հայ մայր, փորձի համար, մեր խնդրանքով, երեխաների ներկայությամբ ասում է. Երևի տատիկը մեզ շատ է կարոտել, որին նրա 7 տարեկան տղան և 4 տարեկան աղջնակը տալիս են մեր ակնկալած պատասխանը. Մամ, գանգենք տատիկին, թող զա մեզ մոտ կամ մենք գնանք նրա մոտ՝ Երևան:

Մեր կատարած այս դիտարկումներն ամրապնդվում են մի շարք այլ լեզվաբանների ուսումնասիրություններով, որոնք հարցին մոտենում են մեկ այլ գեղագիտական կողմից, տալով դրան գեղեցիկ բացատրություն:

Ճապոնացի լեզվաբան Լեբրան նշում է, որ ճապոնական մշակույթում ամենահիմնական արժեքներից մեկը *omoiyari* է, որը նա թարգմանում է որպես մասնակցություն (Lebra 1986: 47-55): Անհրաժեշտություն չկա բացահայտորեն ներկայացնելու ասվածի իմաստը. դրան պետք է հասնել բնագոյրեն: Լեբրան նշում է, որ ճապոնացի խոսակցին բնորոշ է նախադասությունները կիսատ թողնելը, ավարտին չհասցնելը, բանի որ խոսքն ավարտելը առանց նախապես իմանալու, թե ինչպես դա կընդունի գրուցակիցը, պարտադրող է: Սրա հետ առնչվում է *enryo* երևույթը, որը պահանջվում է մեծամասնության տեսակետների վերաբերյալ տարակարծությունից խոսափելու համար: Լեբրան բացատրում է, որ ի տարբերություն արևմտյան ժողովուրդների (մասնավորապես՝ ամերիկացիների) ճապոնացիները մեծապես գնահատում են անուղղակի, ոչ բացահայտ, ճկուն ու ևուրբ, նույնիսկ խոսքային հաղորդակցությունը, որը ենթադրում է մեծ վստահություն առ այն, որ գրուցակիցը կլրացնի և կավարտի ինչպես նախադասությունը, այնպես էլ միտքը, հենց այն միտքը, որն առաջին գրուցակիցն ուզում էր հայտնել և փորձում էր հաղորդել երկրորդին:

Ընդհանրապես, անուղղակի խոսքին հակված ժողովուրդները միաված են այն մտքին, որ միայն ոչ զգայուն, անկիրթ ու անտարբեր մարդուն է հարկավոր ամեն ինչն ասել ուղղակի, խոսքային, ավարտուն ձևով: Մինչդեռ, արևմտյան աշխարհը գնահատում է ուղղակիությունը, հատկապես բիզնեսի ամերիկյան խոսելաոճը, որն իր պարզությամբ, հստակությամբ միանգամայն տարբերվում է մյուսներից: Ուրեմն, տեղին է մեկ անգամ ևս նշել, որ թ՞ե ուղղակի և թ՞ե անուղղակի խոսքը հավասարապես ընդունելի և կիրառելի են:

Նախքան վերադառնալը աշխատանքային խոսքում անուղղակիության կիրառմանը, դիտարկենք Պատրիսիա Քլենսիի ձայնագրությունների վերլուծությունը, որոնք ներկայացնում են երեք ճապոնուհի մայրերի և նրանց երեք տարեկան երեխաների գրույցը: Այնուհետև համեմատենք դրանք հայ մայր-երեխա գրույցի հետ: Քլենսիին նկատել է, որ այս մայրերը գրեթե երբեք չեն մերժում իրենց երեխաների խնդրանքները կտրուկ ոչ ասելով: Փոխարենը, նրանք կարող են խուսափել կամ հետաձգել, անտեսել խնդրանքը, խոստանալ ավելի ուշ կատարել այն, շեղել երեխայի ուշադրությունը, ինչ-որ այլ բան առաջարկել կամ պարզապես հարցեր տալ նրա խնդրանքի մասին: Նրանք հաճախ բացատրում են իրենց երեխաներին, թե ինչու չեն կարող կամ չեն կատարի նրանց խնդրանքները: Օրինակ, երբ

երեխաներից մեկը խնդրեց մորը բեռնատարի վրա ձայնային ազդանշան նկարել, ինչպիսին կա շտապ օգնության մեքենաների վրա, մայրը բացատրեց, որ բեռնատարները չեն ունենում այդպիսի ազդանշան և չնկարեց: Երբ նա կոնֆետ ուզեց, մայրը հարցրեց. «Միթե առավոտյան շատ չես կերել, և սրանով վերջ դրեց խնդրանքին: Որպեսզի երեխան դադարի անխմաստ աղմկելը, նա գրեթե երբեք չասաց մի արա, այլ ներկայացրեց, թե ինչ կմտածեն կամ կզգան մյուսները: Երբ երեխան ձևացրեց, որ ափսեւ է ուտում, մայրը զարմանք արտահայտեց, և ոչ թե՝ բարկություն: Միթե ափսեւն ուտում էս: Մեկ այլ դեպքում, մայրը բացատրում է, թե ինչ կմտածի անցորդը, կինը, մեծ քույրը, անձանոք մարդը և այլոք, ասենք այսպես. Նա նայում է րեզ և զարմանում, չի հասկանում, ինչու ես այդ՝ բանն ասում: Իսկ մի մայր նույնիսկ խնձորի զգացումներն առաջ քաշեց, երբ երեխան նետեց խնձորը հատակին, խնձորը լաց է լինում, նրան ցավեցրիք և այլն: Այդ կապակցությամբ նշենք, որ բոլոր նշված իրավիճակներում ամերիկացի մայրերը լրիվ հակադիր մոտեցում են ցուցաբերում, իրենց կտրուկ դիտողություններն են ճիշտ համարում: Օրինակ, մեկն ասաց, որ երեխան պետք է հստակ պատկերացնի, որ խնձորը չի կարող ցավ զգալ, դա միայն սնունդ է և կարիք չկա ավելորդ զգացմունքային բեռ դնել երեխայի վրա: Ամեն ինչին պետք է ռացիոնալ մոտենալ և ի սկզբանե ճշմարտությունն ասել երեխային: Եվ, իհարկե, սա նույնպես ընդունելի բացատրություն է:

Ինչու են ճապոնացի մայրերը հոգ տանում փաստարկելու իրենց մերժումը երեխաների խնդրանքներին, եթե երկու տարեկանում նրանք չեն հասկանում կամ, առնվազն, չեն կարևորում պատճառները: Բացի ուղղակի բախումից խուսափելու նրանց հիմնական ցանկությունից, կարևոր զարծոնը, հավանաբար, մոր ցանկությունն է պահելու իր՝ բանական մեծահասակի կարգավիճակը: Պարզապես ոչ, մի արա և վերջ, չի կարելի ասելը, արտահայտությունները կիջեցնեն մոր կարգավիճակը՝ հսկասարքեցնելով այն երեխայի կարգավիճակին: Արդյունքում կստացվի կանգնած բախում, որտեղ մայրն ու երեխան նույն աստիճանի վրա են, որը և ուղղակի բախում է: Ի տարբերություն սրան, իր մերժումը պատճառաբանելը մորը դնում է գերադաս դիրքում, ինչպես նաև օգնում է մեղմացնել, նվազագույնին հասցնել բախումը:

Ինչպես տեսնում ենք, տարբերությունն ապշեցուցիչ է: Ինչպես արդեն նշվել է, ամերիկացիների կարծիքով անուղղակիությունն անվստահություն և անգործություն է մատնանշում: Վերոգիտարկված համատեքստում ճապոնուհիները կարծում են, որ ուղղակի խոսքն է նշանակում կարգավիճակի կորուստ, իսկ անուղղակիորեն խոսելը (ոչ-ի փոխարեն

պատճառաբանություն տալը՝ կարգավիճակի հաստատում, պահպանում: Ուրեմն, ինչո՞ւ է ամերիկացի մայրն ավելի հեղինակավոր զգում իրեն, երբ նա ոչ է ասում ու դեռ ավելացնում է որովհետև ես այդպես ասացի կամ այդպես եմ ուզում և վերջ:

Քլեյսին, ինչպես և ճապոնական խոսելաճի շատ այլ վերլուծաբաններ, բացատրում են, որ ճապոնական խոսքային նորմերն ուղղված են բախումից խուսափելուն, ներդաշնակության ստեղծմանն ու պահպանմանը (Clancy 1986: 213): Գրեթե ոչ որ ճապոնական հասարակության մեջ ոչ չի ասում: Նա մեջբերում է ճապոնացի մի գրողի՝ Կեիկո Ուեդային, որը գրել է ճապոնիայում ոչ ասելուց խուսափելու 16 եղանակներ վերնագրով մի հոդված: Այս եղանակներից են լռությունը, երկիմաստությունը, ներողամտության արտահայտումը, զղջումը, ափսոսանքը, կասկածը և նույնիսկ սուտն ու խորամանկության կիրառումը:

Մեկ այլ հեղինակ, Ուետսելը գտնում է, որ ամերիկացիները հեղինակությունը կապում են այնպիսի երևույթների հետ, ինչպիսիք են դոմինանտության պնդումը, փաստերի և կարծիքների ուղղակի հայտարարությունները և այլն (Wetzel 1988: 555): Հետևապես, քանի որ խոսքի ամերիկյան նորմերը այլ են, ընդունված է և ակնկալվում է, որ ամերիկացի ծնողները պարզապես ոչ են ասում: Ամերիկացի մայրն իրեն հեղինակավոր է զգում, երբ այդպես է խոսում, քանի որ դա համընկնում է այն պատկերին, որ նա ունի՝ կապված հեղինակավոր լինելու, գերադասության հետ: Ըստ Թանենի, սա առկա է մշակութային նորմերի ընկալման և դաստիարակության հետ (Tannen 1994: 99):

Այստեղ խնդիրն այն է, որ խոսելաձևերն ինքնին չեն հաղորդում այնպիսի հոգեբանական վիճակներ, ինչպիսիք են հեղինակությունը, իշխանությունը, վստահությունը կամ ապահովությունը: Մենք ընդունում ենք, որ դրանք ցույց են տալիս այդ վիճակները, որովհետև մենք կապում ենք որոշակի խոսելաձևերը մարդկանց հետ, ովքեր ըստ մեր ենթադրության, զգում են այդ հույզերը: Քանի որ ճապոնացի մեծահասակները հասունությունն ու հեղինակությունը կապում են անուղղակիության հետ, նրանք սովորում են անուղղակի լինել: Իսկ միջին-խափի եվրոպացիներն ու ամերիկացիները անուղղակիությունը կապում են անգործության և անապահովության հետ: Կանայք հակված են հրամաններ և խնդրանքներ ներկայացնել անուղղակի ձևով, այսինքն այն, ինչ նրանցից ակնկալվում է հասարակությունում: Իսկ իրավիճակը սրվում է այն դեպքում, երբ մարդիկ լսում են ոչ այն ձևերը, որոնք ընդունված են և որոնք ակնկալվում են:

Շատ մարդիկ, հատկապես կանայք, զգում են, որ իրենց խոսելաճը սխալ է և հոգեբանական խնդիրների առաջ են կանգնում: Այստեղ հար-

կալոր է երկու բան հաշվի առնել: Նախ, ինչպես արդեն ցույց տրվեց, խնդիրն այն չէ, որ կանայք միշտ ավելի անուղղակի են: Երկրորդն էլ, անուղղակիությունը նույնքան արդյունավետ ու հաջող լեզվական ռազմավարություն է, որքան մյուսները, երբ դա ընկալվում է: Հակառակ դեպքում կարող է դժվարություն առաջանալ, սակայն ոչ թե անուղղակիությունից, այլ՝ խոսելաոճերի տարբերությունից, այսինքն երբ գրուցակիցներից մեկը հակված է կիրառել անուղղակի խոսելաոճ, իսկ մյուսը՝ ուղղակի:

Ահա այսպիսին են ընդհանուր գծերով մեր դիտարկումները ուղղակի և անուղղակի խոսքի վերաբերյալ, որոնց միջոցով փորձեցինք ցույց տալ, որ դրանք միշտ չէ, որ բացահայտում են գրուցակցի ինքնավստահության պակասը կամ անապահովության զգացումը, և ոչ էլ ցույց են տալիս նրա գերակայությունն ու հեղինակությունը: Մեծ տեղ՝ տալով այդ հարցում մշակույթների տարբերությանը, ցույց տրվեց, որ մինևնայն հոգեբանական վիճակն արտահայտվում է հակադիր խոսելաձևերով՝ կապված տարբեր ազգերի լեզվամշակութային նորմերի հետ: Խոսեցինք նաև հայ հասարակության մեջ տեղ գտած լեզվական վերոնշված ռազմավարությունների մասին և տեսանք, որ և կանայք, և տղամարդիկ հակված են ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի խոսքի, որն էլ հավասարապես ընկալվում և արժևորվում է տարբեր սեռի, տարիքի, խավի ներկայացուցիչների կողմից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Belin H. An Ethnography of Dinner Entertainment in Japan. Japanese Culture and Behavior: Selected Readings, ed. by Lebra S. Honolulu: University of Hawaii Press, 1986.
2. Clancy P. The Acquisition of Communicative Style in Japanese. Language Acquisition and Socialization Across Cultures, ed. by Schieffelin B. and Ochs E. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
3. Harada K. Gender in Japanese Hierarchical Settings. Georgetown University Linguistic Department, 1993.
4. Keenan E. & B.B. Schieffelin. Topic as a Discourse Notion. In *Subject and Topic*, ed Ch N. Li. 335-384, New York: Academic, 1975.
5. Lebra T.S. Japanese Patterns of Behavior. Honolulu, HI: University of Hawaii Press, 1986.
6. Pan Y. Politeness strategies in Chinese Verbal interaction: A Sociolinguistic Analysis of Official, Business, and Family Settings. Georgetown University Linguistics Department, 1994.
7. Tannen D. Talking from 9 to 5. Women and Men at Work. HarperCollins Publishers Inc., New York, 10022, 1994.
8. Tannen D. Gender Differences in Topical Coherence: Creating Involvement in Best Friends' Talk. *Discourse Processes* N13, 1990.
9. Tannen D. That's Not What I Meant. How Conversational Style Makes or Breaks your Relations With Others. New York: William Morrow, 1986.
10. Tyler S. The Said and the Unsaid. New York: Academic, 1978.
11. Wetzel P.J. Are "Powerless" Communication Strategies the Japanese Norm? *Language in Society*, 17:555-64, 1988.